

Älvsjö villastad

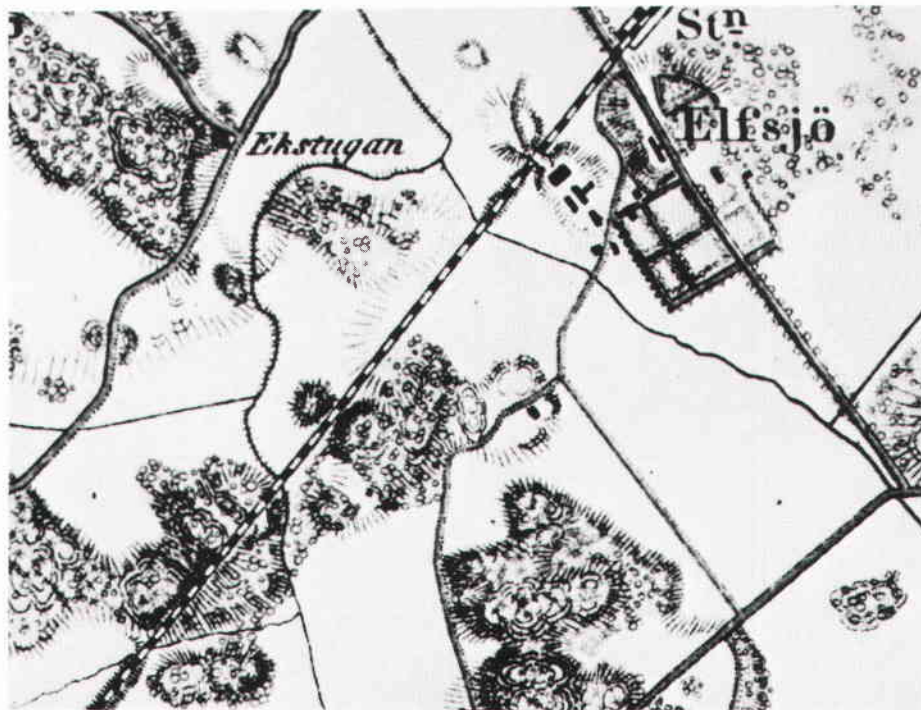
Ett exempel på förortsinventering

De flesta av de byggnadsinventeringar som Stockholms stadsmuseum har utfört fram till slutet av 1970-talet har varit koncentrerade till Stockholms innerstad, till dess malmar. Det mest välbekanta undantaget är kanske inventeringen av gamla Enskede 1974, som ledde till utställningar, publikation och en rad artiklar. Sedan sommaren 1977 bedriver emellertid museet en verksamhet med något mer översiktliga byggnadsinventeringar ute i Stockholms förorter. Tanken är att samtliga stadens förorter – antalet stadsdelar utanför själva innerstaden uppgår till nästan ett hundra – så småningom skall gås igenom på detta sätt. Hitintills har fjorton stadsdelar inventerats: Fruängen, Herrängen, Liseberg, Långbro, Långsjö, Solberga, Västertorp, Älvsjö, Örby Slott och Östberga i Brännkyrka församling, Hägersten och Mälarhöjden i Hägerstens församling, Örby i Vantörs församling samt Hässelby Villastad med Lambarön i Hässelby församling.

Avsikten med dessa inventeringar är bl a att de skall kunna fungera som underlag vid handläggning av olika plan- och rivningsärenden. De skall även förse museet med en bättre allmänkunskap om bebyggelse- och planutveckling i kommunens många förorter och kunna ge svar på frågor som vilken karaktär en stadsdel har idag, vad som återstår av den allra äldsta och ursprungliga bebyggelsen och lämna information om vissa byggnaders kulturhistoriska värden o s v. Förhoppningsvis skall inventeringarna ge en klarare överblick och en bättre helhetsbild av våra många tidigare tämligen styvmoderligt behandlade förorter.

Såväl fältarbetet som bearbetningen av materialet utförs under sommarhalvåret. Stadsdelarna studeras, en i taget och per cykel – det bästa fortskaffningsmedlet vid undersökningar som dessa. Den bebyggelse som bevarats från tiden före stadsdelens utbyggnad, en tidpunkt som givetvis varierar mycket från stadsdel till stadsdel, markeras på kartor och inventeras. På samma sätt behandlas den bebyggelse som är uppförd före omkring 1930 och som bibehållit sin ursprungliga karaktär någotsånär väl. Under fältarbetets gång äger således en utgallring rum av den bebyggelse som antingen är för ung eller så pass om- och tillbyggd att dess ursprungliga utseende förvanskats. Samtidigt väljs det bland de fastigheter som inventerats ut ett antal byggnader som stadsmuseet av olika anledningar bör bevaka och ägna särskild uppmärksamhet. Inventeringarna är tämligen ytliga då det endast är exteriörerna som besiktigas. Endast i undantagsfall studerar man byggnadernas interiörer. Hustyper, servicefunktioner m m

Älvsjö gård på 1890-talet.

Detalj av topografisk karta från 1849, utgiven 1861 men översedd 1892. Älvsjö villastad växte upp väster om järnvägen och Älvsjö gård.

markeras på kartor (gäller all bebyggelse i stadsdelen, således även den allra yngsta) och dagsläget och eventuella förestående förändringar studeras. Till sist fotograferas samtliga inventerade fastigheter i stadsdelen. Det material som sedan ställs samman baseras således till stor del på studier och iakttagelser på platsen samt i viss utsträckning på samtal med de boende. Påpekas bör i detta sammanhang att museet tyvärr saknar resurser för att kunna göra längre samtal och intervjuer med t ex gamla stadsdelsbor, som ofta har mycket spännande att berätta. Härigenom går museet miste om kunskaper som är svåra – ibland kanske omöjliga – att inhämta på annat sätt. Med hjälp av äldre och nyare kartmaterial samt stadsplaner, gamla fotografier, statistiskt material, litteratur om stadsdelen m m skriver inventeraren slutligen även en historik över stadsdelens utbyggnad samt utveckling under senare år.

Majoriteten av de förorter som inventerats på detta sätt är tämligen gamla, d v s upp-
vuxna omkring sekelskiftet och årtiondena närmast därefter. Några är emellertid betydligt yngre som t ex Fruängen, Västertorp och Östberga, vilket har gjort det nödvändigt att variera inventeringsmetoden något i vissa fall. Principen har dock varit att även stadsdelar av yngre datum skall studeras och inventeras då man vill försäkra sig om att all bebyggelse av mer eller mindre kulturhistoriskt värde registreras och dokumenteras på ett likartat sätt.

Som ett prov på vad museets förortsinventeringar bl a kan ge följer här en kort redogörelse för Älvsjös utveckling från tiden före sekelskiftet då det ännu inte var någon villastad fram till vår egen tid och de förändringar som förestår idag.

Älvsjö gård har mycket gamla anor med ägare kända åtminstone sedan mitten av 1500-talet. Bååt, Nääf, Skytte och Gyllenstierna hette släkterna som ägde egendomen innan den kom i familjen Lagerbielkes ägo år 1772. Lagerbielkarna kom sedan att bebo och äga Älvsjö säteri i nästan två hundra år, ända fram till 1968. Anledningen till att gården stannade i släktens ägo så länge torde framförallt ha varit att den ända sedan 1778 var ett fideikommiss, vilket bl a innebar att äganderätten var ytterst noga reglerad och att varje avyttring eller avsöndring måste godkännas av Kungl. Maj:t. Den första avsöndringen ägde rum på 1850-talet då järnvägen skulle dras fram här. År 1860 in-
vigdes bandelen Stockholm–Södertälje. 1901 anslöts Nynäsbanan till en punkt strax söder om Älvsjö station, som hade uppförts 1879.

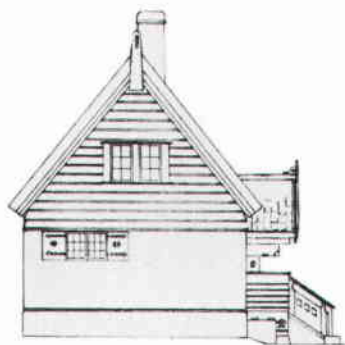
Trots järnvägen som egentligen borde ha gjort området attraktivt med tanke på de utmärkta kommunikationerna med Stockholm dröjde det länge innan Älvsjö började bebyggas. Ännu så sent som kring sekelskiftet utgjordes befolkningen kring Älvsjö gård i stort sett endast av dem som arbetade på gården och vid stationen. Både Örby och Långbro, som båda låg betydligt längre från järnvägen – men inte var fideikommissdomäner – exploaterades tidigare än Älvsjö, redan omkring år 1900.

År 1908 resp 1911 avsöndrades två områden från Älvsjö säteri om cirka 13 resp 11 hektar. Köpare var AB Hem på landet, ett fastighetsbolag som bildats 1899 och som redan anlagt egnahemssamhällena Duvbo och Solhem. De två markområden som Hem på landet köpte upp kallades till att börja med Älvsjö Villastad N:o 1 och N:o 2 men kom sedan att utgöra det som idag kallas Älvsjö villastad. Försäljningen av tomter påbörjades omedelbart i december 1908 och gick sedan mycket bra. Omkring 1915 hade ett sjuttiotal av tomterna i Älvsjö Villastad N:o 1 sålts och bebyggts och endast ett fåtal tomter var kvar i bolagets ägo. I Älvsjö Villastad N:o 2 hade vid samma tidpunkt ett tjugotal tomter bebyggts – således tillsammans uppåt hundra tomter, vilket gör ungefär hälften av samtliga tomter i området.

En av orsakerna till att Älvsjö byggdes ut så snabbt sedan exploateringen väl kommit igång var givetvis de goda kommunikationerna med stadens centrala delar. En annan orsak var att man ovanligt tidigt fick både vatten, avlopp och ordnade vägar. AB Hem på landet hade nämligen slutit ett avtal med Stockholms stad i vilket man förband sig att överlåta gatumark m m till staden mot att utan kostnad få vattenledningar framdragna. Staden skulle även medverka till att bli avloppsanläggningar

Gatubild från Älvsjö, troligen från 1910-talets första hälft.

Ritning till villa uppförd 1913–1914 för fastigheten Hagen 1 i Älvsjö Villastad (motsv dagens Järnhatten 3). Ritningen visar en ofta förekommande villatyp i Älvsjö under mitten av 1910-talet med slätputsad bottenvåning, gavelspetsar med sk panel på förvandringsring, småspröjsade fönster med luckor osv.

Villa på Pukslagargatan, kv Pilragnet 14. Sannolikt uppförd omkring 1910–1912.

utfördes. Avtalet resulterade i en väsentlig standardhöjning jämfört med andra omkringliggande villastadsdelar. Som exempel kan nämnas att Örby inte fick vatten och avlopp förrän på slutet av 1930-talet och först samtidigt den första stadsplanen. För Älvsjö fastställdes en stadsplan så tidigt som 1921.

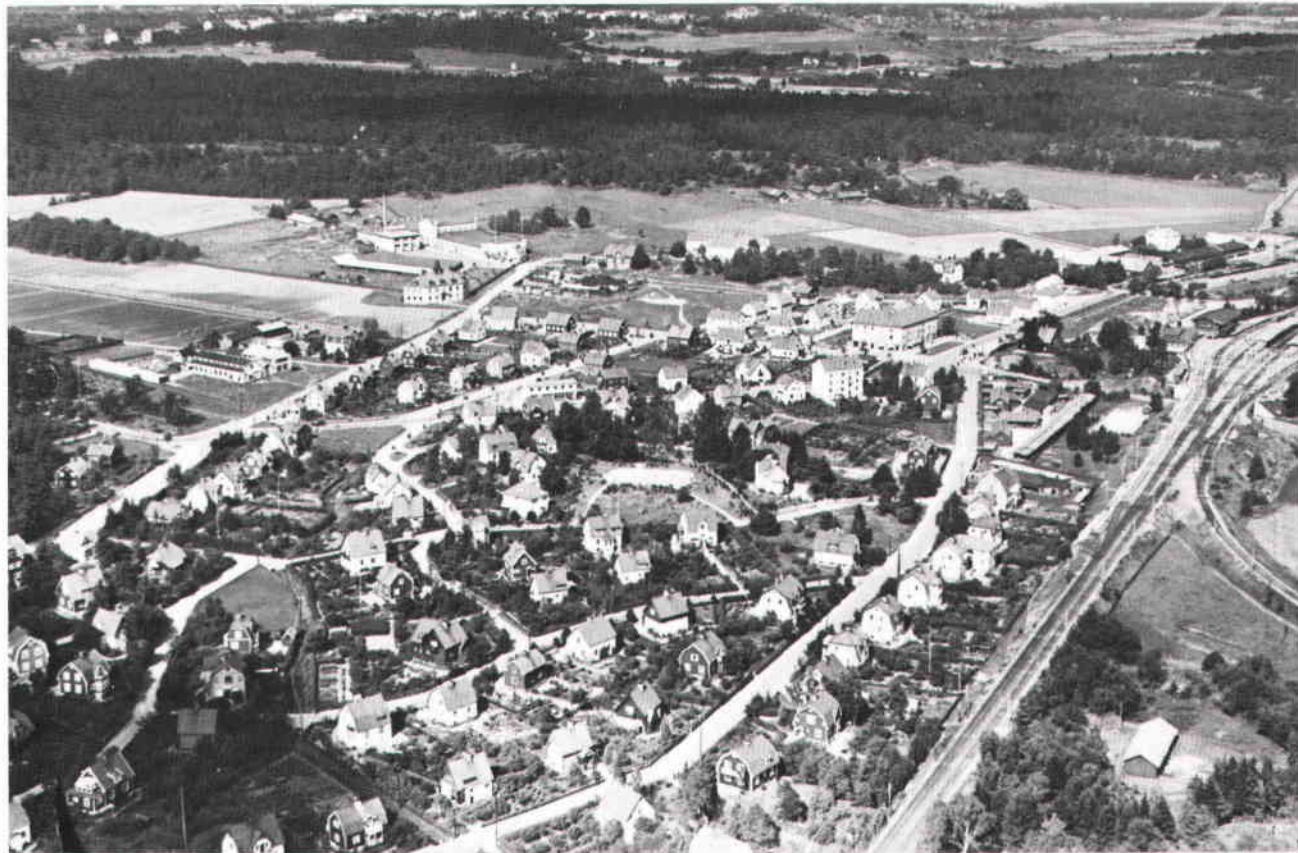
Den förhållandevis höga standarden påverkade givetvis befolkningssammansättningen i stadsdelen. Det var "en idog och burgen befolkning" som slog sig ned i Älvsjö, till stor del bestående av hantverkare och tjänstemän. Bland stadsdelens nybyggare återfinns t ex snickare, målare, skräddarmästare, handlanden, inspektörer och byggmästare. De villor som uppfördes var i allmänhet på 2, 3 eller 4 rum och kök. Ibland rymde husen flera lägenheter, den eller de minsta avsedda för uthyrning.

Att döma av gamla köpekontrakt hade AB Hem på landet vissa ambitioner när det gällde utformningen av den nya villastad, som nu växte upp här. Tomterna fick inte styckas igen sedan de väl sålts och de skulle bebyggas inom två år. På varje tomt fick endast en byggnad uppföras och den skulle vara "byggd efter af säljaren i samråd med köparen uppgjord och af säljaren godkänd ritning". Vidare skulle den yttre färgtonen godkännas av Hem på landet "i ändamål att undvika med angränsande

byggnader oharmoniska färger”. Det var ganska vanligt att man använde gamla ritningar som tidigare hade använts vid villabyggen i andra stadsdelar som bolaget exploaterade, t ex från Solhem. En relativt vanlig hustyp var det friliggande enfamiljs- huset med vit slätputsad bottenvåning och gavelspetsar klädda med mörkbrunnmålad panel på förvandring, småspröjsade fönster med luckor och brant sadeltak täckt med rött tegel. En annan typ var den med falurödfärgad träpanel, vitmålade snickerier – ibland med utsågade hjärtan som dekor – och brant tegeltäckt sadeltak med kupa. Båda varianterna finns än idag representerade i Älvsjö i så gott som helt ursprungligt skick.

Flygfoto över Älvsjö villastad 1932.

Villa på Bågspännarvägen, kv Svärskiftet 18, i Älvsjö. En av de få villor som så gott som helt behållit sin ursprungliga karaktär sedan byggnadstiden på 1910-talet.

Större delen av den bebyggelse som växte upp i Älvsjö under villastadens första år utgjordes av villor, en del med affärer i bottenvåningen. Utan skriftligt tillstånd av Hem på landet fick man emellertid inte "hålla salubod" i Älvsjö. Några gemensamhetslokaler uppfördes även i stadsdelen. Så t ex byggde Nykterhetsarmén en möteslokal på nuvarande Sjättenovembervägen, en byggnad som sedan Frälsningsarmén övertog. Inte långt därifrån – på mark som tidigare tillhört Långbro gård – uppförde

medlemmarna i IOGT-logen Thor år 1914 ett ordenshus, Godtemplargården. Båda byggnaderna står kvar än idag och smälter väl in i den omkringliggande villabebyggelsen.

Under 1920-talet fortsatte tomtförsäljningen i Älvsjö i nästan samma höga takt som tidigare. När Stockholms stad 1930 köpte upp resten av Älvsjö fideikommiss med undantag av huvudbyggnaden med omgivande park var endast ett mindre antal tomter i Älvsjö obebyggda.

Idag är i stort sett alla tomter i Älvsjö villastad bebyggda, huvudsakligen med småhus men i några enstaka fall med flerfamiljshus av villakarakter. Eftersom tomterna redan när AB Hem på landet började exploatera området var tämligen små har i prin-

Parvilla i kv Kavelbron, uppförd 1926. En av de fastigheter längs Älvsjövägen som enligt den aktuella planutredningen för Älvsjöområdet skall rivas.

cip ingen ytterligare förtätning kunnat äga rum. En påfallande stor del av stadsdelens allra äldsta bebyggelse har bevarats in i våra dagar. En hel del av dessa fastigheter från 1910- och 1920-talen har dock byggts om och/eller till, ibland i flera olika omgångar och ofta med resultatet att byggnadens ursprungliga karaktär gått mer eller mindre förlorad. Under de senaste åren har nya fasad- och takmaterial, nya färgtyper samt i någon mån de allt oftare förekommande tilläggsisoleringarna bidragit till denna utveckling. Endast ett tiotal av de äldre fastigheterna kan numera sägas ha bibehållit sitt ursprungliga utseende så gott som helt. Trots detta sätter 10- och 20-talsbebyggelsen sin definitiva prägel på stadsdelen, framförallt kanske på den södra delen som gränsar till Älvsjöskogen.

Utvecklingen i själva villaområdet har således varit tämligen lugn under de senaste decennierna, utan några större rivningar eller nybyggnader. Detsamma kan knappast sägas om området kring Älvsjö station och gård. Älvsjö gårds samtliga ekonomibyggnader har rivits och huvudbyggnaden, som 1968 övergick i Stockholms stads ägo, har byggts om och utnyttjas idag som bostad och representationslokaler för S:t Eriksmässan, som breder ut sig norr därom. Kring gården har det under de allra senaste åren också uppförts några stora hotell- och kontorskomplex. I samband med att mässhallarna uppfördes för snart tio år sedan byggdes också hela stationsområdet om.

Stora förändringar har med andra ord ägt rum och ännu större är att vänta inom de närmaste åren. Norr om stationen och järnvägen, på det s k Prästgårdsgärdet söder om Solberga prästgård och sjukhus, planeras t ex ett bostadsområde med cirka 350 lägenheter. I planförslaget som täcker ett tämligen stort område kring Älvsjö centrum ingår även uppförandet av ett bostadshotell, kontors- och servicelokaler m m. Vidare föreslår stadsbyggnadskontoret att en social servicecentral förläggs till södra delen av Älvsjö stationsplan. Det gamla elverket inte långt därifrån – av gamla Brännkyrkabor kallat BEDA, uttytt Brännkyrka Elektriska Distributions AB och uppfört omkring 1920 – kommer enligt den aktuella planutredningen att rivas. Detsamma gäller ett tiotal villor, flertalet uppförda på 1920-talet och belägna längs Älvsjövägen och intill stationen. Större delen av stadsdelens villabebyggelse kommer dock ej att beröras direkt av dessa planer. Man kommer således även i fortsättningen att kunna ströva runt i det gamla Älvsjö och få en tämligen god bild av villastadens utveckling, alltifrån nybyggarperioden på 1910-talet fram till vår egen tid.

